

Мельник Наталя,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української
та світової літератур
Криворізький державний
педагогічний університет

РОМАН М. ДОЧИНЦЯ «ВІЧНИК. СПОВІДЬ НА ПЕРЕВАЛІ ДУХУ» ЯК ФОЛЬКЛОРНИЙ МЕТАТЕКСТ

У статті досліджуються функції фольклорного метатексту в романі М. Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

Спираючись на сучасні концепції метатексту, розуміючи фольклор як комплекс народних знань, утілених у художньому тексті в різних формах, авторка визначає зв'язок змісту досліджуваного роману з фольклорною свідомістю, окреслює функції фольклорного метатексту.

Використання письменником великого формального та змістового арсеналу українського фольклору сприяє формуванню цілісної ідейно-художньої концепції твору, визначає його смислове навантаження, моделює наративні стратегії тексту. У роман залучено широкий жанровий діапазон фольклорної системи (молитви-замовляння, легенди, перекази, прислів'я та приказки, лікувальні замовляння); концепти світоглядних уявлень, традиційні фольклорні прийоми творення образів, що дозволяє носієві культурної національної традиції сприймати твір на архетипно-асоціативному рівні. Фольклорна першооснова твору виконує текстоутворюючу функцію, окреслює його комунікативну настанову та сприяє вірогідності описуваного. Такий підхід призводить до співтворчості читача, визначає колективність авторського наративу.

Ключові слова: метатекст, фольклор, роман, художні функції.

Melnyk N. The novel “Vichnyk. Confession on the passage of the spirit” by Myroslav Dochynets as a folklore meta-text.

The article examines the folklore metatext functions in the novel “Vichnyk. Confession on the passage of the spirit” by M. Dochynets.

Drawing on modern concepts of metatext, understanding of folklore as a complex of folk knowledge, which embodied in artistic text by various forms, the author determines the connection of the content of the explored novel with folklore consciousness and outlines the folklore metatext functions.

The use of a large formal and content arsenal of Ukrainian folklore by writer contributes to the formation of a holistic ideological and artistic concept of the work, defines its semantic load, simulates the narrative strategy of the text. The novel involves a wide genre of folklore system (prayers-orders, legends, parables, proverbs and sayings, medical orders); the concepts of the worldviews, the traditional folklore techniques of the images creation, which

allows the holder of cultural national tradition to perceive the work at the archetypal-associative level. Folklore primary basis of the work performs a text-forming function, outlines its communicative setting and contributes to the reliability of the described. This approach leads to the reader's co-creation and determines the collectivity of the author's narrative.

Key words: *metatext, folklore, novel, artistic functions.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Метатекст* як предмет наукового інтересу є надзвичайно актуальним для сучасного літературознавства, фольклористики, герменевтики, теорії перекладу, лінгвістики. Визначення статусу, функцій *метатексту* в художньому тексті — одна з магістральних проблем новітньої філології.

Основи дослідження цієї проблеми закладені працями О.Потебні, Р.Якобсона, М.Бахтіна, Ю.Лотмана, які розглядали *метатекст* як певну «конструкцію, створену кимось для передання іншому чи іншим уявлень про якусь предметну галузь» [8].

Базовою для розуміння сутності поняття *метатекст* традиційно вважається праця А.Вежбицької «Метатекст у тексті» (1978), в якій окреслено функції метатекстових «ниток», які оприявлюють «семантичний» візерунок основного тексту», поєднують, підсилюють, зміцнюють різні його елементи [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Спираючись на сучасні літературознавчі концепції, у праці «Проблема визначення метатексту в художньому тексті» (2009), Н.Лукіна трактує *метатекст* як інформаційно-культурну сферу, яка оточує письменника та реалізується ним через композицію, художні прийоми. Ця сфера впливає на сприйняття тексту загалом та окремих його частин і як певна сукупність текстів, створених одним письменником, і як сукупність текстів, що відносяться до одного літературного напрямку [5]. На думку науковця, це «сукупність метазасобів, які позначають присутність того, хто говорить / пише в тексті (до них ми відносимо метамаркери, метатекстові компоненти, метатекстові висловлювання та метатекстові фрагменти) та організуючих собою рівень тексту, який несе певне функціональне та смислове навантаження, визначене авторським задумом» [5].

У дослідженні «Проблема метатексту в сучасній лінгвістиці» (2010) О.Буров указує на складність та багаторівневість проблеми дослідження *метатексту*, який розуміється науковцями по-різному: як «сукупність метатекстових елементів, що виконують переважно структуруючу та комунікативну функції в тексті»; як «явище

соціального, психологічного, комунікативного та риторичного характеру, що виконує різні функції»; як «текст про текст» тощо. Науковець дотримується позиції, що *метатекст* — це «прагматичне, функціонально-семантичне явище, притаманне будь-якому писемному чи усному тексту, наділене текстоутворюючою потенцією (будівельна, організуюча функція) [2].

У праці «Метатекст у рецептивному контексті» (2010) О. Бердник трактує поняття *метатекст* як органічну складову теоретико-літературознавчого аналізу, що означає «змінений, перетворений текст» [1].

О. Черновол-Ткаченко, О. Пешкова у статті «Особливості визначення статусу метатекста в науковому дискурсі» (2014) виокремлюють такі типи *метатексту*: інтротекст (метатекстові оператори, вплетені в тканину основного тексту: частини висловлювання, в яких виражені мовленнєві смисли, вставні слова, речення, вставні конструкції, предикативні частини складних речень, окремі абзаци) та сепаративний метатекст (композиційно дистанційовані від основного тексту утворення: вступ, передмова, коментарій, примітки в формі зносок, абзаци) [8].

У праці О. Івановської «Фольклор як суб'єктно-образна система» (2009) фольклор трактується як «комплекс народних знань, як система ідей, втілених у різноманітних вербальних і невербальних формах»; «образна система традиційних смислів» [6]. Ми погоджуємося з таким розумінням фольклорного феномену, як із думкою про зближення усної та письмової традицій, притаманне сучасній добі, та тезою про «експлікацію фольклорного надбання у <...> «нефольклорні» тексти культури і буденності» [6].

У руслі нашого дослідження такий підхід до осмислення феноменів фольклорного та літературного текстів логічно визначає напрямок даної наукової студії.

Мета статті — визначення функцій фольклорного *метатексту* в романі М. Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

Виклад основного матеріалу дослідження. Твори сучасного українського письменника М. Дочинця невідповідно сьогодні набули особливої популярності, адже пропонують читачеві позитивну, традиційну модель життя людини в гармонії з природою, в тісному зв'язку зі перевіреними часом і простором, світоглядними уявленнями наших пращурів. На думку О. Щур, «Український Коельйо: Мирослав Дочинець зумів угадати запити типового читача» [9].

Т. Фасоля вважає, що книги письменника, зокрема цикл творів про Андрія Ворона, *«... можна вважати найуспішнішою літературною містифікацією останніх років. На жаль, не найякіснішою. Містифікований і Андрій Ворон. І його життя, і весь народ»* [7].

Ми не погоджуємося з такою оцінкою творчого доробку письменника. На нашу думку, роман М. Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу» являє собою багатогранний цілісний фольклорний метатекст, що логічно, глибиною, свідомо і підсвідомо пов'язаний із фольклорною традицією українського народу. Власне, фольклор як складна і багатогранна система, є тим структуроутворюючим, формувальним, організуючим чинником твору, що визначає його ідейно-художні координати.

Головний персонаж роману — Вічник-Андрій Ворон ділиться з читачем історією власного життя, що уособлює життєвий шлях особистості, яка, в умовах тоталітарного суспільства намагається зберегти особисту і національну гідність, отримати духовну свободу: *«Упослі́дженний світом і покинутий людьми, замкнений у кам'яній коморі Природи, — знайшов я свободу волі і радість ширяння духу»* [4, с. 5].

Із погляду мудрої, досвідченої, духовної людини, генетично пов'язаної з родом, нацією, традиційними світоглядними уявленнями свого народу, в творі висловлено позачасові, «вічні» життєві істини: *«<...> маю що видобути зі споду душі і мушу; і прошу на се благословення, сил і снаги, щоб написане мною не мертвим саваном лягло в гробівець пам'яті, — а живою водою на людський хосен і спожиток <...> Нате <...> скарб моєї душі і тіла»* [4, с. 4].

Усвідомлену відповідальність митця перед своїм народом та мету власної творчості автор укладає в уста головного персонажа роману: *«Письмовець — як волхв, що виправдовує перед лицем господа перебування свого народу на землі <...> І смисл усякого письма в тому, щоб укріпити в людині дух доброчесності — найбільше з благ. Щоб покликати людину на пробісвіт світла в чорноті. Бо той, хто творить, шукає підпору в Творця. І писати слід простими, ваговитими й дзвінкими словами»* [4, с. 154].

У основі ідейно-художньої концепції роману — глибоке фольклорне підґрунтя, яке моделює текст у межах традиційної народної свідомості.

Про природне поєднання язичницьких та християнських основ народного світогляду свідчить наявність у творі молитов-замовлянь, що традиційно супроводжували релігійні обряди.

У романі зустрічаємо молитви-замовляння на Святий вечір, Водохреща: «на Святий вечір дідो брав в одну руку суху отаву, в другу — яворове Ілієве кося і обходив тричі хижу, приказуючи: “Всевишній Господи, що сотворив Світ, Сонце, Місяць, Зорі на небесах. Як чоловік не годен їм нич лихого зробити, дай так, аби й мені нич не могли зробити, помози моїй сім’ї, дай сили, сохрани маржсини, щоб давали доста молока і весь наш рід був ситий”» [4, с. 33]; «На Водохреща, після освячення води в криниці, дідо вмочував у неї кося верхнім і нижнім кінцем і примовляв: “Як помагає ся свята вода людям, так аби мое кося помагало мені у всякій біді і всю нечисть від мене відганяло, і тіло й душу мою спасало”» [4, с. 33].

Звільнення від вражень поганих снів, заспокійливі замовляння, що ґрунтуються на тотемічних уявленнях українського народу: «Дубе, дубе чорний. У тебе дубочки-синочки і дубочки-дочки. Тобі, дубе, шуміти й густити, а мені, безридно рожденному, хрещеному спати й рости. Понеділок з вівторком, середа з четвергом, п’ятниця з суботою, неділенька-удовиця, — най добрий сон мені приснитися!» [4, с. 49].

У цих зверненнях до Вищих сил — розуміння єдності та взаємопов’язаності всього живого на землі, де людина — рівноправна частина природи, рівноцінна дереву, тварині, птахові, проте, не вища за них. Тому й звертатися до них слід лише з повагою та усвідомленням кровного зв’язку між усім суцим. Добуваючи березовий і кленовий соки, мудра людина має промовити: «Я теж дерево лише, ходяче, що потребує земних соків. І мої соки теж колись стечуть-повернуться в землю і мене запечатають у жбан вічності» [4, с. 66].

Аптекарь Джеордже, який дає притулок Андрієві, а потім учить його готувати ліки, вважає живою і рівною людині навіть траву: «Се був волхв трави, він молився на неї, він знав з нею розмовляти. “Трава — як чоловік <...> Корінням держиться земля, а душею тягнеться до неба. Бо звідти вона посіяна трава має розум, має слух і пам’ять”» [4, с. 134–135].

Знаковими в творі є історії про зустрічі людини з вороном, ведмедем, жабою, змією, риссю, тигром, розмови з ними та досягнення згоди. Так, Вічник, у час своїх поневірянь, зіцілюється після виконання певних магічних ритуалів та домовленості зі змією-царицею; рятуючись, звертається до птаха: «Брате вороне, я ще не твій, — сказав я йому і сам здивувався доброті свого голосу, — Хіба ти забув, що ворон ворону око не видовбе?» [4, с. 38]. Китаєць Чао Бао домовляється з тигром: «Чао Бао перемовлявся з ним гучним поважним голосом, запевняв, що не хоче переступити йому дорогу. І тигр йшов собі» [4, с. 236].

Визначальною формулою для такого спілкування є усвідомлення тимчасовості та кінечності людського життя, яке підлягає вічним законам природи. Вбиваючи звіра задля власного виживання в лісі, головний персонаж роману знаходить пояснення і виправдання своїм діям у розумінні їх закономірності, адже колись і він стане певною корисною для когось субстанцією: *«Тою ж силою, що повалила тебе, сильний звіре, я теж колись буду стятий і відданий комусь на поживу. Той же закон, що віддав тебе в мої руки, колись віддасть і мене в ще могутніші руки. Бо й ти і я — ми лише питомий порох вічного коловороту життя»* [4, с. 91].

У основі такого світогляду — шанобливе ставлення до землі, вогню, води. Головний персонаж роману вчиться цьому протягом усього життя. Всі, хто, зустрічаються йому на шляху (дід, баба, мати, вуйко Ферко, професор Матіко, румун Джеордже, святі отці, дід Петро Стойка, крітянин Захаріос, китаєць Чан Бао), є вчителями мудрості. Уважному і чутливому до всього, чому його може навчити життя, вдячному кожному, хто поділився з ним корисними знаннями, Андрієві врешті вдається виробити цілісну концепцію людини та дійсності, що є суголосною вічним законам Усесвіту.

Про діда, котрий першим відкрив хлопчикові таємниці життя людини в гармонії з природою, в творі говориться: *«дідо <...> більше ходив босим, «нерідко і взимі перебігав так двором. Куди б не їздив, на возі мав корчажску свіжої води, яку за день випивав. «Вода чистить мозок, як скло, — любив приповідати. — Радо її пий і споживай те, що зросло на воді й на сонці, і будеш чистим і твердим, як скло»* [4, с. 15].

Пройшовши складний життєвий шлях, набувши цінного досвіду, Андрій Ворон приходить до висновку: *«Всі ми вийшли з води. З води живемо, водою хрестимося. Водна очищає наші душі й омиває кости, а відтак піднімається в небо пар, щоб упасти дощем, щоб спородити й напоїти інших. Кожний з нас — то жива крапелька води, що є земною і небесною водночас <...> Навчійся любити воду. Всьому іншому вона вас навчить»* [4, с. 13].

Із китайцем Чан Бао Вічник пізнає основи східної мудрості: *«Ніколи нікуди не поспішай. І завжди встигнеш... Не хапайся гарячково за роботу — і все зробиш вчасно. А якщо й не зробиш, то й не біда, зробить хтось інший <...> Слухай, що говорить вода; дивися, що показує вогонь; черпай розум лісу. Вони старші за тебе і навчать, як чинити... Якщо хочеш щось дістати, перше дай те, що хочеш дістати. Завжди давай першим. Якщо не маєш що дати, дай усмішку чи молитву. Все годиться для давання...»* [4, с. 235].

Прислів'я та приказки, використані в творі, не лише ілюструють закоріненість у національну традицію персонажів твору, але й свідчать про здоровий глузд простої людини, її практичний погляд на життя та веселу вдачу: *«Не будеш пити — нич не втратиш. Будеш много пити — втратиш усе»* [4, с. 16]; *«Глядай не на долю, а на волю»* [4, с. 16]; *«Коби здоров'я, а гріхи будуть»* [4, с. 18]; *«Многі ворони і коня вб'яють»* [4, с. 18]; *«Розумний пес на вітер не гавкає»* [4, с. 18]; *«Чесному честь і під лавицею»* [4, с. 18]; *«Кедь робиш махом — піде прахом»* [4, с. 18]; *«Чоловік пахне вітром, а жона — димом»* [4, с. 18, 54]; *«Голого ремінь гріє»* [4, с. 18]; *«Біда вимучить, біда й виучить»* [4, с. 18]; *«Який корч, такий і прутик»* [4, с. 18]; *«Від рівного дерева різна й тінь»* [4, с. 18]; *«Хто терпен, той спасен»* [4, с. 31]; *«Така моя доля — як дірява льоля»* [4, с. 71]; *«Нехотя-нехотя з'їж і крихотя»* [4, с. 159]; *«Ліпше з розумним загубити, чей з дурним найти»* [4, с. 162].

У романі досить значним є шар фольклорної демонології: легенди та перекази про повітруль, босоркань, чар-тріску, яку отримав діді, косичку папороті, що є природною складовою вірувань закарпатців. Життя в певною мірою локальних, обмежених горами, умовах, спричинило до особливої життєвості таких творів, їх природного поєднання з християнськими канонами.

У романі сформульовано певну модель ідеального природного життя людини. Автор пропонує читачеві цілісний образ людини з народу, яка, попри політичні, історичні перипетії залишається цілісною особистістю, орієнтуючись на вічні закони буття. Поради щодо такого способу існування, поза викликами часу і простору, сформульовані Петром Стойкою: *«цілість тіла, духу й серця. Жити треба твердо і радо. Не ламати себе і не повоювати. Ні в роботі, ні в жаданні, ні в помислі. Бо чоловік не гадина — і розсічені кусні тіла й душі не відживуть. Преси собі цілості. Будь у єдності з собою. Будь одним, а не різним. Будь одному вірний. Будь з одним до кінця, а не з різними коротко. Будь з одною женою, бо в ній є все, що і в інших, і лише — для тебе. І в ватрі — дрова і чоловічого, і жіночого роду. Тоді вона добре горить. Якщо маєш у собі цілість, то ти як зернина, що впала на землю. Вона вітру не глядає»* [4, с. 159].

Спостерігаючи за життям русинів у румунському краї, оповідач узагальнює і репрезентує основні традиційні заповіді гармонійного природного цілісного життя людини: вставати з сонцем, лягати з зорями; день починати і завершувати молитвами; з пошаною ставитися до старших у родині, бути відкритими, добросердними, творчими [4, с. 159–160].

У романі творчо використано коломийки-співанки філософського [4, с. 160] та любовного [4, с. 68, 69, 164] змісту, які природно доповнюють, уяскравлюють образи твору й логічно пов'язані з його сюжетом. Вони репрезентують результати філософського осмислення народом ідеї плинності людського життя, висловлюючи її в традиційних фольклорних моделях:

*Коли собі заспіваю, а далі заплачу,
Літа мої молоденькі, як вас дармо трачу.
Літа мої молоденькі, молоді, молоді,
Та так мені марно йдете, як листок по воді...
Закувала зозулиця на дубовім мості,
Літа мої молоденькі, ходить до ня в гості [4, с. 160].*

Висновки. Отже, спираючись на сучасні концепції метатексту, розуміючи фольклор як комплекс народних знань, утілених у художньому тексті в різних формах, ми спостерегли тісний зв'язок змісту досліджуваного роману з фольклорною свідомістю та визначили провідні функції фольклорного метатексту.

Використання письменником великого формально-змістового арсеналу українського фольклору, на нашу думку, сприяє формуванню цілісної ідейно-художньої концепції твору, визначає його смислове навантаження, моделює наративні стратегії тексту. У роман залучено широкий жанровий діапазон фольклорної системи (молитви-замовляння, легенди, перекази, прислів'я та приказки, коломийки-співанки, лікувальні замовляння); концепти світоглядних уявлень, традиційні фольклорні прийоми творення образів, що дозволяє носієві культурної національної традиції сприймати твір на архетипно-асоціативному рівні. Фольклорна першооснова твору виконує текстоутворюючу функцію, окреслює його комунікативну настанову та сприяє вірогідності описуваного. Такий художній підхід призводить до співтворчості автора з читачем, визначає колективність авторського наративу.

Перспективи подальших досліджень, на нашу думку, полягають у вивченні функцій фольклорного метатексту в художніх творах, що сприятиме глибинному розумінню складових їх поетики та зв'язку з національною культурною традицією загалом.

Література

1. Бердник О. Метатекст у рецептивному контексті. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21D

BN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD= 1&Image_file_name=PDF/apulf_2010_15_7.pdf

2. Буров А. А. Проблема метатекста в современной лингвистике. URL: https://pglu.ru/upload/iblock/f61/uch_2010_viii_00003.pdf
3. Вежбицкая А. Метатекст в тексте. Новое в зарубежной лингвистике. Вып.8. Лингвистика текста. Москва, 1978. С.402–421. URL: http://destruction.narod.ru/vegicka_metatekst.htm
4. Дочинець М. І. Вічник. Мукачєво: Карпатська вежа, 2017. 280 с.
5. Лукина Н. В. Проблема выделения метатекста в художественном тексте. Вестник РУДН, Серия: Русский и иностранные языки и методика их преподавания. 2009. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-vydeleniya-metateksta-v-hudozhestvennom-tekste>
6. Ивановська О. Фольклор як суб'єктно-образна система. Міфологія і фольклор. 2009. №1 (2). URL: <http://publications.lnu.edu.ua/journals/index.php/mythology/article/view/871>
7. Фасоля Т. Вороняча мудрість від Мирослава Дочинця. ЛітАкцент. 2013. 20 лютого URL: <http://litakcent.com/2013/02/20/voronjacha-mudrist-vid-myroslava-dochyncja/>
8. Черновол-Ткаченко О. А., Пешкова О. Г. Особенности определения статуса метатекста в научном дискурсе. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2014. №8. Том 1. URL: <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v8/v8-1/Filologi8-1.pdf#page=220>
9. Щур О. Український Коельйо: Мирослав Дочинець зумів угадати запити типового читача. Тиждень. 2012. URL: <https://tyzhden.ua/Culture/43807>